

יחד שבטי ישראל הדרך לאינטגרציה

הקיבוץ והמיזוג

כאשר משתמשים במושג 'אינטגרציה' בהקשר חינוכי-תרבותי, הכוונה היא לשילוב ומיזוג של אנשים מקבוצות שונות במסגרת חברתית אחת. תהליכים אינטגרטיביים מתרחשים כיום במוסדות חינוך, בתנועות נוער, בערים ובשכונות בהן מתגוררות קבוצות אוכלוסיה מגוונות ובמקומות רבים נוספים. כיוון שהחברה הישראלית מורכבת משבטים תרבותיים שונים, כל ניסיון למזג ביניהם הוא למעשה ניסיון לבצע סוג מסוים של אינטגרציה.

האינטגרציה היא משימה קשה, יש אומרים כמעט בלתי אפשרית. קשה למזג בין תרבויות ואנשים מרקעים שונים. במידה מסוימת, החיבור לשונה גם מנוגד לטבעו של האדם, הנוטה להתחבר לדומה לו ולא לשונה ממנו. לפני שנדון בדרך לאינטגרציה מוצלחת, חשוב לזכור שהמצב השבטי והמפולג בו אנו חיים, הינו תוצאה טבעית של תהליך קיבוץ גלויות מבורך, חסר תקדים בהיקפו, לו זכתה החברה הישראלית בשישים השנים האחרונות. את קיבוץ הגלויות לו זכתה מדינת ישראל, צריכים אנו לראות קודם כל כנס וכפלא עליהם יש להודות מדי יום. מדובר בהתגשמות מלאה של חלק מחזון הנביאים, המתרחש מול עינינו. לצערנו, מרוב שהתרגלנו לתופעה זו, הפכנו אדישים כלפיה.

הגמרא במסכת פסחים (פח:), משווה את תהליך קיבוץ הגלויות לבריאת העולם. לדברי הגמרא, "גדול קיבוץ הגלויות כיום שנבראו בו שמיים וארץ". אם לפני מאתיים שנה היו מספרים ליהודים הפזורים בכל רחבי תבל על כך שבעוד מספר דורות צאצאיהם יזכו להתקבץ יחד ולהקים מדינה יהודית בארץ ישראל, הם לא היו מאמינים. אמנם, כפי שנאמר לעיל, בצד הברכה הקיימת בריבוי התרבויות וקיבוצם יחד בארץ ישראל, טמון אתגר האינטגרציה. בשנות השישים כינו זאת 'מעבר מקיבוץ גלויות למיזוג גלויות'.

לכל אדם ישנה

לפני שניגשים לדבר על הדרך הראויה ליישום האינטגרציה בתחום החינוך, מן הראוי להקדים ולשאול מדוע עלינו לבכר אותה על פני הפרדה וחינוך אליטיסטי. לכאורה מדובר

במחלוקת עתיקת יומין בין גישת בית הלל לגישת בית שמאי. "בית שמאי אומרים: אל ישנה אלא למי שהוא חכם, בן אבות ועשיר, ובית הלל אומרים לכל אדם ישנה, שהרבה פושעים היו בהם בישראל והתקרבו לתלמוד תורה ויצאו מהם צדיקים חסידים וישרים" (אבות דרבי נתן פרק ג). בעקבות בית שמאי ובית הלל חלקו גם רבן גמליאל ורבי אלעזר בן עזריה בשאלת תנאי הקבלה לבית המדרש. רבן גמליאל דגל בשיטת בית שמאי והכריז: "כל תלמיד שאין תוכו כבירו – לא יכנס לבית המדרש". רבי אלעזר בן עזריה דגל בשיטת בית הלל, סילק את השומר מפתח בית המדרש והעניק כניסה חופשית לבית המדרש. נראה שחזו"ל נטו ללכת בשיטת בית הלל כשקבעו "היזהרו בבני עניים שמהן תצא תורה" (נדרים פ"א ע"א). מאידך, כלל לא ברור שניתן להשליך מסוגיית התלמידים הראויים להיכנס לבית המדרש לסוגיית האינטגרציה. מי שמנו להחליט מי הם אלו שתוכם ככרם, מי הוא חכם ועשיר, ומי הם בני העניים? בעניין זה אני מוצא לנכון להביא מדבריו הברורים של הרב אברהם שפירא זצ"ל שנאמרו כחצי שנה לפני פטירתו בחודש טבת תשס"ז, במסגרת שיעור לנשות אברכים. הרב שפירא נדרש לחששן של חלק מנשות האברכים מהשפעה שלילית שעלולים לגרום תלמידים הבאים לבית הספר מבתים ברמה תורנית פחותה, ואמר: "מצווה לחנך ילדים שהם יהודים, ואין מצווה לחנך יחסניים. האם כך אתן מקפידות, שיבואו לכיתות שלכן רק תלמידות יחסניות?! ... בית ספר לצדקניות ולצדיקים, שמעתם על זה?? ... מצווה לחנך בנים ובנות; לא רק של רבנים ולא רק של עשירים – בנים ובנות של ישראל. יש מצווה לחנך. יכול להיות שיש בתי ספר שמחפשים שתלמידות יהיו עילוייות ... יש בתי ספר כאלו ... עילוייות זה פגם גדול! המחנך צריך לחנך שיהיו יהודיות!. בזמני לא היה דבר כזה ... לא היו מקפידים על יחסנים. כל הדיבור הזה לדעתי מאוד מיותר, מה שאדם צריך להוכיח, שזה בית יהודי נורמאלי. זה הכול"¹.

הניסיון והכישלון

בשנת 1968, הוביל שר החינוך דאז, זלמן ארן ז"ל, רפורמה במערכת החינוך. במסגרת אותה רפורמה, הוחלט ליישם במערכות החינוך מדיניות של אינטגרציה – כלומר, עירוב חברתי בין-עדתי ובין-מעמדי בתוך בתי הספר. תוכנית האינטגרציה של משרד החינוך נועדה לשמש כור היתוך לקבוצות אוכלוסיה שונות, ובכך לקדם את התלמידים בני השכבות החלשות על-ידי עירובם בחברת תלמידים משכבות מבוססות יותר. בפועל, התבטאה

¹ הדברים צוטטו במספר כלי תקשורת. הובאו בין השאר באתר 'מחלקה ראשונה' על ידי העיתונאי עידן יוסף.

המדיניות החדשה בהקמת חטיבות-ביניים אינטגרטיביות בערים הגדולות, שנוצרו באמצעות כפיית ההורים לרשום את ילדיהם לבית-ספר מסוים. כך למשל, הוכרזו חלק מתושבי דרום תל-אביב שילדיהם היו בעלי הישגים לימודיים נמוכים, לרשום את ילדיהם לבתי ספר בצפון העיר, בהם למדו תלמידים בעלי הישגים לימודיים גבוהים יותר.

דו"ח מסכם על הצלחות וכישלונות האינטגרציה הוגש להנהלת משרד החינוך, כחמש עשרה שנה לאחר החלת התוכנית (הדו"ח נכתב על ידי מנהל המחלקה לחינוך חברתי דאז, נחום בלס). הדו"ח קבע, כי השיטה לא הצליחה להוביל את התלמידים החלשים להישגים לימודיים גבוהים יותר. סיבות רבות ניתנו לכישלון האינטגרציה במערכת החינוך: יש שטענו, שהבעיה טמונה בכך שהתלמידים החלשים אולצו להגיע לבתי הספר של התלמידים החזקים ולא להפך (אינטגרציה חד-צדדית); אחרים טענו, שבמקום לקיים אינטגרציה גם בתכני הלימוד, בוטלה תרבותם של תלמידים ממוצא מזרחי לטובת תרבותם של תלמידים ממוצא אשכנזי; ויש שטענו, שכלל לא ניתן לקיים אינטגרציה בכפיה.

אין ספק, שבכל אחד מהנימוקים קיים גרעין אמיתי. לכן, מכישלונה של האינטגרציה במערכת החינוך ניתן להפיק לקחים רבים. במאמר זה אני מבקש למנות ארבעה עקרונות, שעמידה עליהם עשויה לסייע במימושה של אינטגרציה בריאה. העקרונות שאמנה להלן מתבססים הן על ניסיונות אינטגרציה מוצלחים שנעשו, והן על כישלונות.

המקום

הכלל המנחה הראשון לאינטגרציה בריאה הוא המקום בו היא מתקיימת. חלק מכישלונות האינטגרציה נבעו מכך, שלצורך השילוב בין האוכלוסיות נדרשו חלק מהמשולבים לעקור מבית גידולם הטבעי, מה שגרם להם להתנתקות מסוימת מתרבותם המקורית. עקב כך, הנוער מעיירות הפיתוח שנשלח ללימודים בפנימיות הרחק מהבית, חזר לכור מחצבתו במהלך החופשות כאשר הוא מנוכר לבית הוריו ולחברה שעזב; בחורי ישיבות בני עדות המזרח שחיי הפנימייה תלשו אותם מבתי הכנסת בהם התפללו בצעירותם, התקשו לשוב אליהם כשהגיעו לשבתות בבית; התלמידים מדרום תל-אביב חשו כזרים בבתי הספר של ה'צפונים' אליהם נסעו כל יום; ועוד.

הפתרון לסוגיית המקום, הוא לשאוף לכך שהמוסדות האינטגרטיביים יוקמו במקומות סמוכים לסביבה הטבעית-תרבותית של המשולבים. לא תמיד הדבר מתאפשר מבחינה טכנית, אך בכל זאת זו צריכה להיות המגמה.

כאשר מדובר באינטגרציה בין אוכלוסיה בעלת הישגים לימודיים גבוהים לאוכלוסיה בעלת הישגים לימודיים נמוכים, נדמה שקיימת עדיפות שהאוכלוסייה החזקה היא שתגיע

ללמוד אצל האוכלוסייה החלשה, ולא להפך. למשל, במקום לעקור את בני עיירות הפיתוח מסביבתם הטבעית ולשלוח אותם לשיבות הממוקמות הרחק מביתם, עדיף להקים ישיבות חזקות בפריפריה שבהן ילמדו גם תושבי המקום וגם תלמידים מישובים מבוססים יותר. אם מדובר באינטגרציה בין תלמידים מאוכלוסיות שונות בתל-אביב, עדיף שתלמידים בעלי הישגים לימודיים גבוהים מצפון העיר, יוסעו לבתי הספר בדרום העיר ולא להפך. אוכלוסיה חזקה, תוכל להתמודד טוב יותר עם לימודים בסביבה שונה מאשר אוכלוסיה פחות מבוססת. יש להדגיש, כי סוגיית המקום בו מתקיים השילוב איננה רק סוגיה גיאוגרפית – עד כמה רחוק בית הספר מהבית – אלא בעיקר סוגיה תרבותית-חברתית. המקום המשלב צריך להיות מקום 'ניטראלי' שבו אין לאוכלוסיה מסוימת עדיפות על פני האוכלוסייה השנייה. במקומות רבים נכשלה האינטגרציה מכיוון שהסביבה בה היא בוצעה העניקה עדיפות לקבוצה חברתית אחת, בדרך כלל החזקה, על-פני חברתה, החלשה יותר ברוב המקרים.

התכנים

הנושא השני עליו צריך לתת את הדעת בדרכנו לעבר אינטגרציה בריאה, הוא סוגיית התכנים. אינטגרציה בריאה במערכת חינוכית מוכרחה לכלול תכנים מהתרבויות השונות של כל האוכלוסיות המשתלבות.

בניגוד לדרך שאנו מציעים, מדיניות כור ההיתוך שהונהגה בעשורים הראשונים להקמת המדינה ביקשה אמנם ליצור אינטגרציה, אך בפועל היא מחקה תרבות מסוימת והשליטה תרבות אחרת במקומה. במערכת החינוך הישראלית שלטו במשך שנים רבות תכנים תרבותיים 'אירופאים', למרות שכמחצית מהתלמידים היו בני עדות המזרח. במקרים רבים המורים אף דחו את התרבות שהילדים המזרחים הביאו אתם מבתיהם. אברהם שטאל, בספרו "מיוזג תרבותי בישראל" (1976), מביא דוגמא מייצגת לדחייה התרבותית עליה עמדנו. לדבריו, מורה ששאלה את תלמידי כיתתה מה שם הסעודה שנוהגים לקיים במוצאי שבת, דחתה את המונח 'סעודת דוד' שניתן כתשובה על-ידי תלמיד מזרחי, וקיבלה כתשובה נכונה רק את המונח 'מלווה מלכה'. המורה דחתה את תשובת הילד המזרחי רק מפני שלא הכירה את המונח, אך בדחייה זו היא קבעה למעשה מה היא התרבות ה'נכונה'.

גם בציבור הדתי-לאומי נעשו טעויות בתחום אינטגרציית התכנים. במשך עשרות שנים התפללו במוסדות החינוך של בני-עקיבא בנוסח אשכנזי, גם אם היה מדובר במוסדות בהם רוב התלמידים היו ממוצא ספרדי. בדומה לכך, עד לפני שנים ספורות הנפיקה תנועת בני-עקיבא לחניכיה סידורים וברכונים בנוסח אשכנזי בלבד. למעשה, עד היום לא קל למצוא סידור ילדים ציוני בנוסח עדות המזרח.

אין ספק שמאחורי רוב הדוגמאות הללו לא הייתה כוונת זדון. לרוב, לא מדובר באפליה מכוונת או בקיפוח אלא סתם בחוסר מודעות לבעיה. אף על פי כן, נדמה שחוסר המודעות גובה מחיר חברתי כבד. תלמיד או חניך שמרגיש שהמוציאים לאור 'לא סופרים אותו', לא מרגיש שייך. בחורה מעדות המזרח שעוד בהיותה ילדה בגן קיבלה סידור אשכנזי, וגם כשגדלה לא מצאה את התפילות המוכרות לה בסידור האשכנזי שקיבלה בבני-עקיבא או בתחילת השירות הלאומי, תרגיש, מן הסתם, פחות שייכת לציבור הציוני-דתי. אף אחד לא אמר לה שהיא פחות שייכת, אבל את העובדה שבאופן עקבי 'לא סופרים' את העדה שלה, היא עלולה לפרש כסוג של רמז דק, וזה מספיק.

ביטי נוסף לבעיה הקיימת ביחס לאינטגרציה בתכנים בציבור הדתי-לאומי, ניתן למצוא בתכני הלימוד של עולם הישיבות הציוני. נדמה שבעולם הלימוד הישיבתי הציוני, כמעט ונעדר מקום תורתן של רבני עדות המזרח. ה'בן איש חי', מגדולי רבני עיראק; רבי רפאל ברדוגו, רב ודיין במקנס שבמרוקו; הרב כלפון הכהן, דרשן ופוסק מג'רבה; ואפילו הרב בן ציון מאיר חי-עוזיאל, כמעט ואינם מוכרים בעולם התורה הציוני.

כל מערכת אינטגרטיבית אידיאלית, מוכרחה להביא לידי ביטוי את עולמם התרבותי של כלל התלמידים ולא רק של התלמידים מעדה מסוימת. שיעור לקראת ראש השנה במוסד לימודי שרוב תלמידיו מעדות המזרח, לא יכול להתייחס רק לפיוט 'ונתנה תוקף' שמופיע בעיקר במחזורי התפילה האשכנזים.

כשמדובר בגרעינים תורניים, שרובים מהם ממוקמים בעיירות פיתוח, מוכרחים בני הגרעין ליצור אינטגרציה בתכני פעילותם הקהילתית ולהתאים את עצמם לאוכלוסיה המקומית. בתחום התפילות, הדבר יכול לבוא לידי ביטוי על ידי אימוץ נוסח תפילה משולב בבית הכנסת בו מתפללים חברי הגרעין. מאידך, כשמדובר בבתי כנסת, פעמים רבות השילוב האידיאלי הוא בקיומם של שני בתי כנסת - ספרדי ואשכנזי - השוכנים באותו מבנה ויוצרים תחושה של קהילה אחת. בישוב 'נווה דקלים' שבגוש קטיף עמדו זה מול זה בית הכנסת האשכנזי והספרדי, כשהם חולקים רחבה משותפת. הארכיטקטורה הייחודית של מתחם בתי הכנסת, אפשרה לתושבים ליהנות משמירה על נוסח אבותיהם בתפילה מבלי לוותר על אחדות הקהילה. מדי שבת, לאחר שסיימו המתפללים משני בתי הכנסת את תפילותיהם הם נפגשו יחד ברחבה. המפגש השבועי הקצר לאחר תפילת שבת הוא אחד הרגעים המגדירים השתייכות לקהילה. לכן, ברוב היישובים והערים בהם קיימת הפרדה בין בתי הכנסת האשכנזים והספרדים, הפרדה זו יוצרת גם קהילות שונות.

בנוגע לסוגיית האינטגרציה בתכנים, ראוי לצטט מדבריו של הראי"ה קוק זצ"ל, שכבר בשנת 1920 כתב במאמרו "לשני בתי ישראל" על הצורך בהפריה תרבותית הדדית בין העדות השונות. בדבריו על היהדות הספרדית והיהדות האשכנזית, הוא הבהיר (מאמרי

הראי"ה, עמ' 45):

חובתנו עכשיו גדולה היא יותר מבכל זמן להיות כל אחד משפיע ומושפע מחברו, ואז ישתלמו בנו שני הכשרונות הללו וכל הענפים הרבים והגדולים, שבכל צדדי החיים המעשיים והתרבותיים המסתעפים מהם.

הרצון

האדן השלישי על גביו נבנית אינטגרציה בריאה הוא הרצון של המשתתפים בה. האינטגרציה הכפויה שנוסחה במערכת החינוך במשך עשרות שנים נכשלה, בין השאר, מכיוון שעל-ידי כפיית הורים לשלב את ילדיהם במוסד אינטגרטיבי לא ניתן להגיע לתוצאות משביעות רצון. תלמידים והוריהם שאינם מעוניינים בשילוב עם אוכלוסיה אחרת, מפגינים יחס שלילי כלפי אותה אוכלוסיה. לכן, הניסיון לשלב בין שתי הקבוצות עלול לעיתים להוביל דווקא לעימות. במילים מודרניות, אינטגרציה עושים מרצון או לא עושים בכלל. בשנים האחרונות, התוודענו לצערנו למקרים של חוסר רצון לקלוט את ילדי העולים מאתיופיה בחלק ממוסדות החינוך הדתיים הפרטיים. בנוסף, היו לא מעט מקרים בהם נסגרו שערי בית ספר חרדי בפני תלמידות ממוצא מזרחי רק בשל מוצאן. סביר להניח, שגם אם נכפה על מוסדות חינוך כאלו את קבלת התלמידים אותם הם מבקשים לדחות, לא תתקיים בין כותלי מוסדות חינוך אלו אינטגרציה בריאה. אם מנהלי בית הספר אינם מעוניינים לחנך תלמידות ממוצא אתיופי או ספרדי, לא יכולה להתקיים אצלם אינטגרציה מוצלחת!

לצערנו, התהליכים החברתיים המתרחשים בישראל בעשורים האחרונים אינם מובילים לכיוון של שילוב ואינטגרציה מרצון, אלא להיפך. השבטים השונים בחברה הישראלית נוטים להתכנסות ולהסתגרות, ולא להתערות. כל שבט מפתח לעצמו, מבחירה או מכורח המציאות, אזורי מגורים משלו, כלי תקשורת מגזריים ומוסדות לימוד שונים. תהליך ההסתגרות השבטית יצר במדינת ישראל בועות חברתיות ההולכות ומתנתקות זו מזו. החיים בתוך בועה שבטית סגורה נעימים ונוחים ליצור האנושי. אדם אוהב לחיות בחברת אנשים הדומים לו. למרות זאת, לקיומן של הבועות הללו יש מחיר חברתי כבד, אותו משלמת החברה הישראלית כבר היום. הבועות וההסתגרות השבטית מולידות ניכור ואדישות חברתית, פורמות את הסולידאריות בין חלקי העם ומנציחות את הפערים בחברה. רק תהליכים של התערות ואינטגרציה בין הבועות השונות יבלמו את תהליך ההתכנסות של כל שבט בתוך עצמו.

נדמה, שהרצון לאינטגרציה יושג רק באמצעות חינוך לאחריות חברתית. במגזר הדתי-לאומי, אחת הדרכים לחיזוק הרצון באינטגרציה היא חיזוק מערכת החינוך הממלכתית-

דתית, בה לומדת אוכלוסיה הטרוגנית יותר מזו שבבתי הספר הפרטיים. אפיק נוסף לחיזוק האחריות החברתית, הוא באמצעות גרעינים בעיירות הפיתוח ובשכונות שיניפו את דגל ההתערות והאינטגרציה במערכות החינוך בהן לומדים ילדיהם, בסניפי בני עקיבא, ובקהילות החדשות המוקמות על ידיהם.

היעד

היסוד הרביעי והאחרון לאינטגרציה בריאה הוא הצבת יעדים. יש הסבורים, כי במערכת חינוכית אינטגרטיבית אין צורך להציב יעד נוסף מלבד עצם ההתערות וההשתלבות של הקבוצות זו בזו. אולם למעשה, כדי שהשילוב והמיוזג יהיה אמיתי ומשמעותי, מוכרח להיות יעד משותף שילכד את הקבוצות המשתלבות. לא מספיק להושיב על ספסל הלימודים זה לצד זה עולה וצבר, אשכנזי וספרדי או מסורתי ודתי; על מובילי תהליכים אינטגרטיביים להחליט לאן הם רוצים להוביל את המשתתפים בתהליך. אינטגרציה בתיכון חילוני איננה דומה לאינטגרציה בישיבה תיכונית, למרות שבשני המוסדות מתקיים תהליך של שילוב ומיוזג אוכלוסיות שונות. לכן, אין גם תועלת בשילובם של תלמידים חילוניים במוסד דתי בשם האינטגרציה, כיוון שהיעדים החינוכיים של כל אחת מהאוכלוסיות שונים אלו מאלו.

מעבר לכך, האינטגרציה עשויה להתחזק כאשר ישנו יעד משותף אליו חותרים ודגל מוסכם אותו מניפים. בהעדר חזון מוסכם ומשותף, קשה לחבר בין אנשים מרקעים שונים. עינינו רואות כיצד במערכות חברתיות רבות נוצרים חיבורים בין אנשים מרקעים שונים בזכות הדגל המשותף אותו הם מניפים: הספורט הקבוצתי בנוי במידה רבה על התלכדות של אנשים שונים סביב מטרה משותפת; המערכת הפוליטית מצליחה לאחד סוגים שונים של אוכלוסיות סביב מצע משותף; מאבקים חברתיים מלכדים אנשים ממגזרים שונים בחברה; חלק מהישובים מצליחים להכיל בתוכם גוונים שונים של אנשים שהאידיאולוגיה המשותפת מחברת ביניהם; ועוד. המציאות מוכיחה שיעד משותף הוא דבק שמחזק תהליכים אינטגרטיביים.

העושר הטמון באינטגרציה

בעשורים הבאים צפויה החברה הישראלית להמשיך ולהתמודד עם אתגר מיוזג הגלויות שלאחר הקיבוץ הגדול. המיוזג הזה טומן בחובו פוטנציאל גדול לעושר תרבותי רב. הרב יוסף דב הלוי סולובייצ'ק ז"ל, התייחס באחת משיחותיו לרב גוניות שמאפיינת את עם ישראל עוד מתקופת שניים עשר השבטים שיצאו ממצריים: "אומה שלמה המצויה באחדות

גמורה, בפשטות מוחלטת, וחיה את חייה באופן חד גוני, תחסר כוח יוצר. אך ורק בתוך תנאים של רב גוניות והתמודדות איכותית פנימית זוכה אומה לגלות את תפארתה".